

Onderworpen, onderdrukt, geplunderd

Bron: Foto H. Shanu (s.d.). HP 1952.31.9, KMMA collectie Tervuren, foto H.A. Shanu, ca. 1900

Mathieu Zana Etambala

**ONDERWORPEN,
ONDERDRUKT,
GEPLUNDERD**

Congo 1876 – 1914

© 2023 Mathieu Zana Etambala | Uitgeverij Sterck & De Vreese

Omslagontwerp Mijke Wondergem
Boekverzorging Elgraphic

Omslagfoto: H. Shanu (s.d.). HP 1952.31.9, KMMA collectie Tervuren,
foto H.A. Shanu, ca. 1900
ISBN 9789056157272
NUR 686

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Sterck & De Vreese, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@sterckendevreese.nl.

Sterck & De Vreese is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.sterckendevreese.nl

Inhoud

Voorwoord	11
Inleiding	15
HOOFDSTUK I: H.M. Stanley, een huurling-explorator	23
De Congolese avonturen van Stanley	27
Tweëndertig Congolese veldslagen, 1876-1877	29
Bula Matari en de stichting van Congo Vrijstaat, 1879-1884	38
De Emin Pacha Relief, 1887-1888	42
Een koloniaal icoon?	49
Een Congolese antiheld?	54
Besluit	58
HOOFDSTUK II: De Weermacht	60
De Belgische legerleiding	61
Over de blanke officieren en onderofficieren	62
De slechte reputatie van blanke officieren en onderofficieren	66
De wapenaanvoer	69
Afrikaanse en Congolese huurlingen	71
Moeilijke relaties tussen blank en zwart	75
Precaire leefomstandigheden	80
Besluit	84
HOOFDSTUK III: Twee handelsmerken van de Weermacht: strafexpedities en muitereien	86
Een strafexpeditie: van Ibembo naar Ndoruma, 1895-1896	86
Te Ibembo	90
Naar Engwetra	92
Naar Djabir	93
Naar Mbima	94
Naar het Uerekamp	95
Naar Amadi	98

Naar Surangu	99
Naar Bili	101
Naar Ndoruma	105
Enkele muiteerijen van de Weermacht	106
De Batetela-muiteerij te Luluaburg, juli 1895	108
Een kleine muiteerij te Lusambo, 30 mei 1898	112
Een grote muiteerij te Shinkakasa, april 1900	119
Besluit	127
HOOFDSTUK IV: Afslachting van blanken en ophanging van	
Arabische chefsin Maniema	130
De handelsexpeditie van Hodister, 1892	131
De Arabische oorlog: de verovering van Riba-Riba, 1893	140
De ophanging van Mserera, mei 1894	149
Besluit	151
HOOFDSTUK V: De Anversoise, een plundercompany	
in de Mongalavallei, 1892-1914	152
De militaire en economische bezetting van de Mongalazone	153
De kreet van Antwerpenaar Frans Gittens, 1900	159
Revolte in het Mongalabekken	163
Wie waren de moorddadige handelsagenten M. en L.?	167
De enquête van koloniaal magistraat Ivan Grenade	170
Rodolphe Arnold: een staatsagent met rubberrode handen	176
Vandervelde op bezoek in het Mongalagebied, 1908	187
De schipbreuk van de <i>Ville de Bruges</i> , april 1908	193
Pater Vermeersch op bezoek in het Mongalagebied, 1913	195
Besluit	197
HOOFDSTUK VI: De onderwerping van Beneden-Uele	
De grote Van Kerckhoven-Nijlexpeditie, 1891-1892	206
Uit het dagboek van Adhémar Daenen, 1891-1892	212
Uit het dagboek van Paul Christiaens, 1892-1893	233
HOOFDSTUK VII: De eliminatie van verzetsleiders in Beneden-Uele	
De weerstand van Abandiachef Engwetra	243
Het eerste conflict tussen Congo Vrijstaat en Engwetra, 1894-1896	243
De getuigenis van dokter Louis Vedy	250
Het tweede conflict met Congo Vrijstaat, februari-maart 1900	252
De definitieve eliminatie van Engwetra, 1904	255
Abandiachef Djabir	259

Edouard Mahutte in het land van sultan Djabir, januari-maart 1891	259
Het rapport van commissaris Hanolet, juni 1903	267
Monseigneur Derikx bij sultan Djabir, december 1903	269
De onderwerping van sultan Sasa, mei 1912	271
Besluit	281
HOOFDSTUK VIII: De onderdrukking van de Ababwa-opstand	252
De officiële oorzaken van de opstand, 1901-1902	283
De expeditie Lahaye, 1901	286
De affaire Tilkens te Libokwa, 1899-1900	300
Nzepere en de derde Ababwa-opstand en de repressie	304
Besluit	307
HOOFDSTUK IX: De zwarte lethargie of de slaapziektepandemie	308
Over tropische ziekten	310
De pandemie in enkele missiegebieden	316
In de Kwangomissie van de Jezuïeten	317
In de Kasaimissie van de Scheutisten	326
In de missies van de Witte Paters in Hoog-Congo	333
De slaapziekteplaag in enkele reisverhalen	340
Het relaas van Emiel Wangermée	340
Het relaas van tropenjager Maurice Calmeyn	341
Het relaas van journalist Fritz Van der Linden	342
Het relaas van Prins Albert	345
Het relaas van Vincent Diericx	347
De strijd van de koloniale administratie tegen de slaapziekte	348
Besluit	356
HOOFDSTUK X: De koloniale geneeskunde in Congo	357
Expeditie-artsen, vóór 1885	360
Staatsgeneesheren in dienst van Congo Vrijstaat en Belgisch Congo	363
Arbeidsgeneesheren in dienst van koloniale maatschappijen	371
Bij de <i>Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie</i> (CCCI)	372
Bij de <i>Compagnie du Chemin de Fer du Congo</i> (CCFC)	374
Missionarissen-artsen	382
Afrikaanse catechisten-artsen	388
Joseph Gatchi	391
Emmanuel-Bienno Faraghit	393
André Mwange	394
André Faraghi	394
Adrien Atiman	394

Onhygiënische hospitalen	396
Besluit	404
Epiloog: een etnografische plundertocht	409
Bibliografie	415
Noten	429

Lijst met Tabellen

Tabel I: Inkomsten van Congo Vrijstaat, 1898

Tabel II: Uitgaven van Congo Vrijstaat, 1898

Tabel III: Evolutie van de budgetten van inkomsten en uitgaven van Congo Vrijstaat, 1898

Tabel IV: Lijst van de Opperbevelhebbers van de Weermacht, 1886-1912

Tabel V: Lijst van de aantallen Belgische officieren in dienst van Congo Vrijstaat, 1878-1908

Tabel VI: Lijst van de aantallen Belgische officieren gestorven in dienst van Congo Vrijstaat, 1878-1908

Tabel VII: Budget en effectieven van de Weermacht, 1891-1912

Tabel VIII: Lijst van de vermoorde leden van de Hodister-expeditie, 1891-1892

Tabel IX: Winst, dividend- en koersevolutie van de *Anversoise*, 1898-1907

Tabel X: Koloniale maatschappijen te Antwerpen gesticht tussen 1886 en 1900

Tabel XI: Import van rubber (in kilogrammen) op de belangrijkste westerse markten

Tabel XII: Evolutie van aantal hutten in hoofdijen Kisantu, Kinturi en Kibangu (Kongo-Central), 1894-1907.

Tabel XIII: Aantal slaapzieken binnengebracht in het kamp Westerlo St. Hendricus (Kasai)

Tabel XIV: Geneesheren van de Universiteit van Leuven naar Congo/Afrika vertrokken, 1877-1914

Tabel XV: Geneesheren uit de Universiteit van Brussel naar Congo/Afrika vertrokken, 1877-1914

Tabel XVI: Geneesheren uit de Universiteit van Gent naar Congo/Afrika vertrokken, 1877-1914

Tabel XVII: Geneesheren uit de Universiteit van Luik naar Congo/Afrika vertrokken, 1877-1914

Tabel XVIII: Geneesheren uit Italiaanse Universiteiten naar Congo vertrokken, 1877-1914

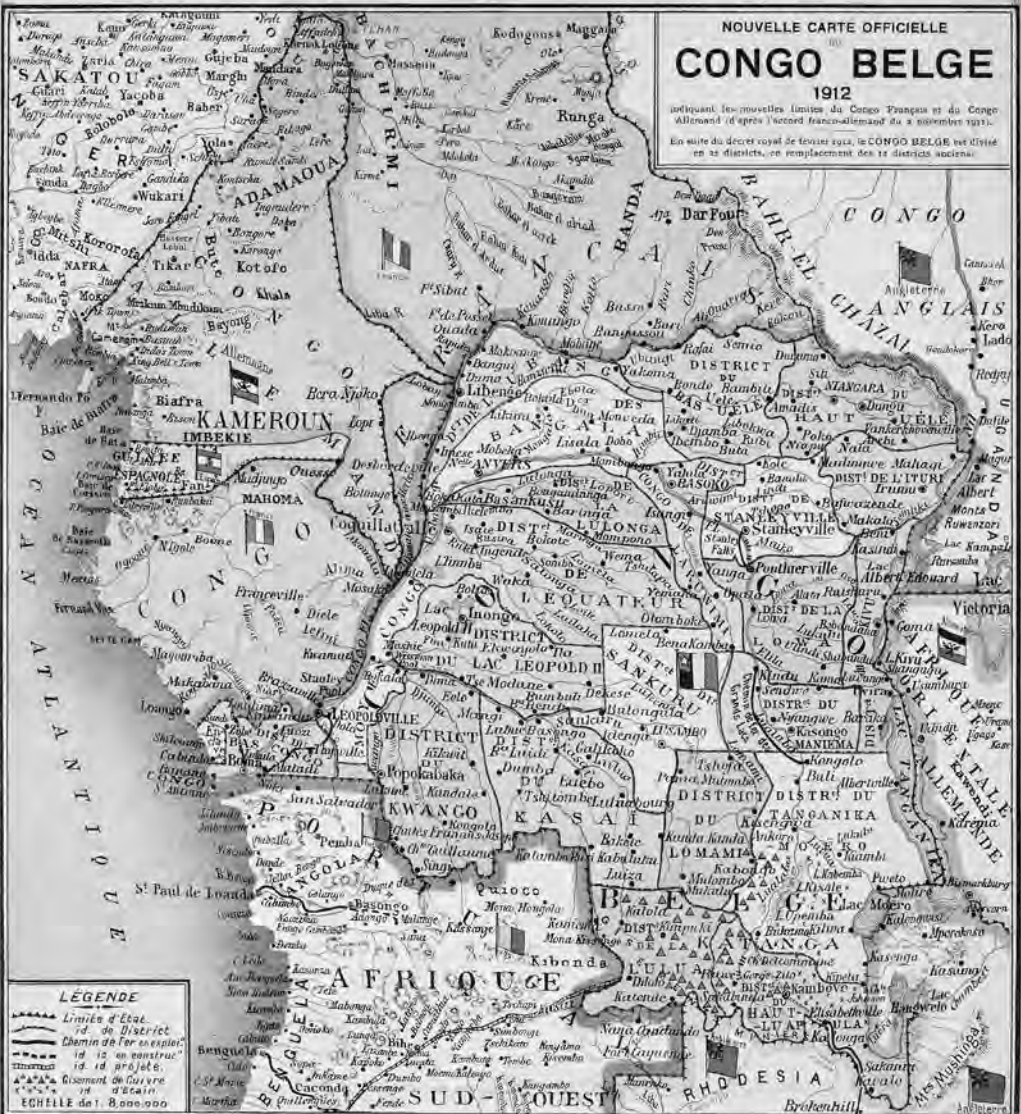
Tabel XIX: Geneesheren uit Angelsaksische, Scandinavische en andere westerse universiteiten naar Congo vertrokken, 1877-1914

Tabel XX: Reisschema van Hutereau-expeditie, 1911-1912

EF 1078 - 16 19 1907

NOUVELLE CARTE OFFICIELLE CONGO BELGE 1912

Indiquant les nouvelles limites du Congo Français et du Congo Allemand (d'après l'accord franco-allemand du 3 novembre 1911).
En suite du décret royal de février 1912, le CONGO BELGE est divisé en 22 districts, en remplacement des 12 districts anciens.

LÉGENDE

- Limites d'Etat.
- - - id. de District.
- Chemin de fer existant.
- id. en construction.
- id. projeté.
- ▲▲▲▲▲ Gisement de Cuivre.
- ▲▲▲▲▲ id. d'Etain.

ÉCHÈLLE de 1. 8.000.000

Cette carte est la plus correcte et la plus détaillée; elle renseigne les placements miniers de cuivre et d'étain, les Etats limitrophes, etc.
PUBLIÉE PAR J. DOSSERAY, 95, CHAUSSÉE DE WATERLOO, BRUXELLES. Prix en feuille : 40 centimes. Cartonnée : 50 centimes

Voorwoord

De titel *Onderworpen, onderdrukt, geplunderd* ligt in het verlengde van *Veroverd, bezet, gekoloniseerd*, zoals Zana Etambala het boek dat hij over Congo 1876 – 1914 in 2020 aan de man bracht. Ook nu worden de pijnlijke gevoelens van de Congolese bevolkingen en hun weerstanden tegen de blanke koloniale veroveringszucht in niet mis te verstane termen uitgedrukt. In de talrijke oorlogsdagboeken en -rapporten waaruit de auteur heeft geput maken blanke militaire en administratieve agenten er geen geheim van dat het hoofddoel van hun operaties de onderwerping van de zogenaamde inlandse volkeren en de onderdrukking van hun weerstanden was. Daarop volgde telkenmale het opleggen van een schaamteloze plundereconomie met de hulp van scrupuleuze commerciële concessie­maatschappijen.

De aanpak van deze studie is verschillend van de vorige waarin Zana Etambala resoluut koos voor een regionale benadering. Hij beperkte zich toen tot verhalen uit vier gebieden. De Evenaarprovincie, het Leopold II-Meer, het Kuba Koninkrijk in de Kasai en de Ituri werden onder de loep genomen. Nu pakt hij het thematisch aan. Een paar hoofdstukken worden gewijd aan de Weermacht. Hij tracht niet alleen de lezer kennis te laten maken met de incompetentie van de meeste blanke officieren en de slechte omstandigheden waarin de zwarte soldaten leefden. Een drietal muiterijen, die een voorname plaats nemen in de ontstaansgeschiedenis van deze koloniale troepen worden aangekaart. Ook enkele voorbeelden van de bloedige militaire strafexpedities waarop deze blanke en zwarte huurlingen blijkbaar een patent hadden, worden sterk belicht.

Wat Zana Etambala daarna aanbrengt in twee hoofdstukken betreft speciale aspecten van de economische geschiedenis van Congo Vrijstaat. Hij ontleedt, in eerste instantie, één van de talrijke grote handel­expedities die door Leopold II werden georganiseerd, namelijk deze die onder leiding van Arthur Hodister, naar Katanga werd gestuurd. Helaas stootte die op hevige weerstand van Arabische chefs en eindigde met de genadeloze afslachting van haar blanke leden in Maniema. Dit is een donkerrode bladzijde in de Arabische oorlog die door Congolese troepen werd gewonnen. De wraak van de veroverende Congolese staat was de ophanging van diverse Arabische chefs. In tweede instantie wordt de historiek van één van de oudste en beruchtste concessie­maatschappijen, de *Anversoise*, geschetst. Hier toont de economische politiek

van Congo Vrijstaat haar ware gezicht in de vorm van een afschuwelijke uitbuiting van de lokale bevolkingen.

Als kind van een Makere-vader en een Ababwa-moeder maakt Zana Etambala er een punt van om de geschiedenis van de regio van zijn voorouders, de Beneden-Uele, eens scherp voor het voetlicht te brengen. Als wetenschappelijk medewerker aan het KMMA kreeg hij al de kans om in het kader van het prestigieuze RDC-Provincieproject, een serieuze historische bijdrage te leveren in de monografie over de Beneden-Uele (verschenen in 2014). Die heeft hij sedertdien verfijnd en in drie hoofdstukken presenteert hij nu de onderwerping van deze provincie, de uitschakeling van enkele Azande-verzetsleiders en de bloedige repressie van de Ababwa-revolte van 1901. De bevolking van dit gebied gelegen in de noordelijke periferie van Congo legde zich slechts omstreeks 1910 volledig neer bij de Belgische koloniale dominantie.

Het vorig boek van Zana Etambala werd uitgegeven aan de vooravond van het uitbreken van de covid 19-pandemie. Dat heeft hem zonder enige twijfel geïnspireerd om de koloniale geneeskunde in het hartje van het Afrikaans continent wat nader te bekijken. Tot in het begin van de 20^e eeuw was Congo Vrijstaat enkel en alleen begaan met de gezondheid van de blanken en hun zwarte hulpkrachten. In de tabellen die de auteur heeft opgesteld, valt het gering aantal dokters op dat de Congolese autoriteiten hebben aangeworven. Avontuurlijk aangelegde legerartsen trokken wel mee met de expedities van de Weermacht naar alle uithoeken van Congo maar boden hun diensten niet aan de lokale bevolking aan. Sommige grote koloniale maatschappijen engageerden arbeidsgeneesheren en onder de protestantse zendelingengenootschappen bevonden zich eveneens artsen die zich het lot van de zieke Congolezen aantrokken. Onder de Amerikaanse geneesheren telt men twee Afro-Amerikanen: George Jackson en Louise 'Lulu' Fleming. Vanuit de optiek van genderstudies is het geval van Louise Fleming bijzonder interessant. Veel geneesheren werden ook in Italië gerekruteerd. Ook Afrika leverde enkele artsen. Het waren vrijgekochte slaven uit West-Afrika die een opleiding geneeskunde genoten in La Valetta, de hoofdstad van Malta, en door de Witte Paters aan de oevers van het Tanganyikameer als catechisten-artsen werden tewerkgesteld.

De pandemie van de slaapziekte die gedurende het eerste decennium van de 20^e eeuw de bevolking van uitgestrekte gebieden decimeerde krijgt eveneens aandacht. De getuigenissen van katholieke missionarissen, vrouwelijke en mannelijke, uit diverse contreien zoals Beneden-Congo, Kasai en Noord-Katanga laten geen twijfel mogelijk over de desastreuze bevolkingsafname in Congo in die periode. Historici zijn het eens over de stelling dat de slaapziekte een rechtstreeks product was van de kolonisering die, samen met de missionering, aan de basis lag van een immense mobiliteit van hun Congolese medewerkers. Soldaten en dragers doorkruisten ganse streken via rivieren en karavaanroutes. Ze boden de ideale 'snelweg' voor de parasiet die voor de verspreiding van de epidemie zorgde.

Maar het boek staat om te beginnen eerst en vooral stil bij één van de grootste exploratoren van de laatste decennia van de 19e eeuw, H.M. Stanley. Hij bewees enorme

diensten aan Leopold II en werd op een hoge piedestal gehesen. Hij blijft die plek bezetten voor mensen die de kolonisering van Congo met veel enthousiasme en bewondering bejegenen. De ster van Stanley is tanende. Zijn exploitaten worden meer en meer geassocieerd met racisme en brutaliteiten tegenover de lokale bevolking. Eigenaardig genoeg is het beeld van Stanley in Congo iconisch gebleven tot diep in het postkoloniaal tijdperk. Wellicht heeft dit te maken met het positieve beeld dat de koloniale propaganda van deze ontdekkingsreiziger ophing.

Zana Etambala eindigt niet met een algemeen besluit. Neen, hij opteert voor een epiloog waarin drie korte verhalen worden aangebracht. Daarmee wenst hij aan de lezers de boodschap mee te geven dat er nog duizend-en-een historische verhalen over Congo 1876-1914 kunnen en zullen geschreven worden. Op Congolese bodem zijn er ontelbaar veel zaken gebeurd die wachten op geschiedkundig onderzoek. De zoektocht naar de vele waarheden van het koloniaal verleden in Midden-Afrika zal ontegensprekelijk jaren duren. Er zullen voortdurend nieuwe bronnen worden ontdekt die zullen uitdagen tot een rijkere en misschien ook rijpere kijk op dat tijdperk van verovering, bezetting, kolonisering, onderdrukking, onderwerping en plundering van Centraal-Afrika.

Het boek wordt geïllustreerd met meer dan dertig foto's uit de collectie van het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (KMMA). Enkele van die clichés werden nog een paar decennia geleden niet afgedrukt wegens te choquerend. Maar er werd geoordeeld dat die foto's een meerwaarde geven aan het historisch onderzoek over het koloniaal verleden omdat zij het ware gelaat ervan laten zien. Zij bewijzen eens te meer dat het AfricaMuseum geen documenten, geschreven of iconografisch, aan de onderzoekers wil onthouden.

Zana Etambala is één van de experts geweest van de Congocommissie. In de talrijke gesprekken die ik, als directeur van het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika met hem heb gehad, trachtte hij mij telkens ervan te overtuigen dat de historicus zich niet de kwaliteiten van een moraaltheoloog mag aanmeten. Zijn adagio luidt: 'Veritas, sed non severitas'. Hij moet kritisch, eerder hyper-kritisch dan hypo-kritisch, zijn. De historicus moet er zich echter rekenschap van geven dat hij de gebeurtenissen uit het verleden slechts kan begrijpen vanuit zijn sociaal, politiek, religieus, kortom vanuit het maatschappelijk denkschema waarin hij opgegroeid is en leeft. Hierbij kan hij worden geconfronteerd met tijd- en generatiegenoten die zich vastklampen aan een archaïsch maatschappelijke lezing van het verleden. Een dialoog brengt geen zoden aan de dijk want het is een probleem van dialectiek.

Guido Gryseels

Ere-directeur Koninklijk Museum voor Midden-Afrika

Inleiding

In deze studie koos ik niet voor een regionale benadering zoals in mijn vorige boek, *Veroverd, bezet, gekoloniseerd: Congo 1876-1914*, maar voor een thematische aanpak.¹ De diverse onderwerpen die erin worden behandeld brengen de lezer naar Beneden-Congo, Beneden-Uele, Mongala, Maniema, Katanga... Dit boek heeft, welteverstaan, niet de ambitie een complete geschiedenis van Congo tussen 1876 en 1914 te schrijven.

In een magistraal werk getiteld *Europa's Koloniale Eeuw* (2003) schrijft de Nederlandse geschiedkundige Hendrik-Lodewijk Wesseling (1937-2018) dat de koloniale inlijving van grote delen van Azië en vrijwel geheel Afrika gepaard ging met veel geweld. In een paragraaf met als titel *Oorlog en Vrede* weidt hij breder uit over 'koloniale legers', 'oorlog of pacificatie', 'collaboratie en verzet', enzovoorts.²

In 2010 publiceert Jacques Frémaux, professor aan de Sorbonne – Paris IV, een lijvig werk, ook enkel gebaseerd op literatuuronderzoek, getiteld *De quoi fut fait l'empire: Les guerres coloniales au XIXe siècle*.³ Frémaux is een gerenommeerd specialist in militaire geschiedenis, en zijn werken over de oorlog(en) tussen Frankrijk en Algerije, van 1830 tot 1870 en van 1954 tot 1962, en over de stijl van de Franse legers in Afrika in de negentiende eeuw staan hoog aangeschreven.⁴ Hij heeft het niet alleen over de organisatie van de geregelde en ongeregelde koloniale troepen, maar ook over de Europese militaire avonturiers en de kostprijs van de koloniale campagnes, waarvan enkele eindigden in een dramatische nederlaag voor de Europeanen.

In 2013 gaat Wesseling in een even interessant boek dieper in op de kwestie. In *Colonialisme, impérialisme, décolonisation* levert hij enkele bijdragen tot de geschiedenis van de Europese expansie.⁵ Het hoofdstuk getiteld *Les guerres coloniales et la paix armée, 1870-1914: Esquisse pour une étude comparative* helpt ontzettend om aan wat in de Europese literatuur het 'tijdperk van de kolonisering' wordt genoemd een nieuwe interpretatie te geven. Wesseling wijst er ten eerste op dat men moet oppassen met de klassieke concepten van oorlog en vrede, omdat sommige oorlogen nooit werden verklaard en sommige oorlogvoerende partijen nooit vrede sloten. In die zin heeft Leopold II nooit officieel een oorlogsverklaring ondertekend tegen Congolese volkeren wier territoria tot Congo Vrijstaat werden ingelijfd, wellicht met uitzondering van de oorlog tegen de Arabische strijdkrachten. Op de onfortuinlijke verdragen die

enkele honderden lokale stamhoofden sloten met vertegenwoordigers van de Belgische kroon – waardoor Leopold II politiek de soevereiniteit over hun territoria claimde – kom ik later nog terug. Dit behelsde in ieder geval geen verwaarloosbaar klein deel van Congo.

Ten tweede onderscheidt Wesseling twee soorten koloniale oorlogen. De ene soort werd gevoerd tegen min of meer georganiseerde en beter bewapende legers, vaak van een zeer lage staatkundige organisatie. In Congo ging het hierbij om de oorlog tegen Arabische en gearabiseerde machten. De andere soort, het overgrote merendeel, bestond uit gewapende confrontaties met de lokale bevolking. Daardoor had het tweede type het karakter van een volksoorlog, waarbij dikwijls de meeste slachtoffers vielen.

We onthouden uit het boek van Wesseling dat wapenfeiten in de kolonies vaak eufemistisch werden omschreven. ‘Disciplinaire campagnes’, ‘strafexpedities’ en ‘politie-acties’ konden bloediger zijn dan terrorisme, banditisme en piraterij – en waren dat soms ook. Ook van die repressieve campagnes en expedities worden hierna enkele voorbeelden gegeven.

Wesseling wijst er ten derde op dat de talrijke zogenaamde tribale oorlogen, die zich afspeelden en hebben afgespeeld buiten het internationaal systeem, meestal aan de westerse historiografie en aan het westers oordeel ontsnapten. De koloniale oorlogen kunnen niet als *interstate wars* worden bestempeld; ze zouden veeleer als *extra-systemic wars* moeten worden geduid. Dit soort conflicten is per definitie territoriaal, aangezien de regeringspartij vecht om de controle te behouden over een gebied buiten het staatsbestel. Hieraan wil ik wel de opmerking toevoegen dat de westerse regeringen al snel de koloniale oorlogen als minder bloedig voorstelden dan de tribale en dit om hun militaire interventies te rechtvaardigen.

Ten vierde: het is volgens Wesseling verkeerd om de koloniale expansie simpel als een reeks van geïsoleerde oorlogen te beschouwen. De verovering en de zogenoemde pacificatie van donker Afrika waren een langdurig, ononderbroken proces. Dat was ook zo voor Congo Vrijstaat: geen jaar ging voorbij zonder oorlog, geen maand zonder repressie of gewelddadige actie!

Wesseling geeft ten slotte toe dat het moeilijk is de uitgaven en de kosten van die koloniale oorlogen te berekenen, maar één ding is zeker: het zijn de lokale volkeren die, via allerlei opgelegde taksen, hun eigen koloniale onderwerping hebben betaald.

De rol van de zwarte soldaten mag niet worden onderschat. Even cynisch is dat zij stevig hebben bijgedragen tot de militaire onderwerping van hun eigen Afrikaanse of Congolese bevolkingsgroepen. Het boek van Wesseling maakt een beter begrip van kolonisatie mogelijk. Zijn studies hebben mij geïnspireerd om in dit boek het veroverings- en bezettingsaspect, en bij uitbreiding het koloniaal geweld, centraal te stellen. Het verklaart ook de keuze van de titel van dit boek.

Geweldloze koloniale *conquista* en occupatie bestaan uitsluitend in de verbeelding. De realiteit is dat Congo een privaat domein van Leopold II en een kolonie van België is geworden als gevolg van een koloniale oorlog. Het resultaat is bekend: enerzijds kwa-

men Leopold II en België als overwinnaars uit die strijd, anderzijds werd Congo bezet gebied. Wat tot op de dag van vandaag als ‘kolonisering’ en ‘kolonialisme’ wordt gedefinieerd betekende voor de gekoloniseerde volkeren gewoon oorlog en bezetting. De blanke overheersers hebben altijd hemel en aarde bewogen om aan hun koloniale ondernemingen en hun kolonialistische ideologieën een positieve connotatie te geven. Noem dat maar koloniale propaganda. Beschaving, pacificatie of *pax belgica* dienden om de gruwel te verdoezelen.

Een ex-officier van de Belgische Weermacht, Adolphe Lejeune-Choquet, schrijft in 1906 een militaire geschiedenis van Congo. De ondertitel laat niets aan de verbeelding over: exploraties, expedities, oorlogsoperaties, gevechten en militaire feiten.⁶ Uit het werk van Lejeune-Choquet wordt hierna geciteerd. Ook het werk dat in 1952 gepubliceerd werd door het Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut (KBKI) leest als een oorlogsverhaal van de Weermacht, vanaf diens stichting tot 1914. Het is een boek dat werd gerealiseerd door de Tweede Sectie van de generale staf van de Weermacht.⁷

Let wel, voor de legerleiding is 1908 geen cesuur, 1914 is dat wel. De ondertitel laat daar geen twijfel over bestaan: deelname van militairen aan de geschiedenis van de eerste jaren van Congo (*Participation des militaires à l'histoire des premières années du Congo*). De eerste tientallen bladzijden over de organisatie en de evolutie van de Weermacht is hier niet van zo'n groot belang. De militairen waren de belangrijkste personen die instonden voor de grote verkennings- en bezettingsexpedities naar de regio's van de Ubangi-, Itimbiri- en Mongalarivier in de periode 1889-1895. De expedities naar de gebieden van de Uele- en Mbomurivier krijgen ook veel ruimte in het boek, alsook die naar de Kwango- en Katangastreken. De campagnes tegen de Arabieren en de Mahdisten worden uitvoerig besproken en de bezetting van de Lado-enclave is een belangrijk onderdeel in ons verhaal. Verder worden de diverse militaire opstanden en tal van militaire operaties om de koloniale orde te herstellen in kaart gebracht. Er ging tot 1914 bij wijze van spreken bijna geen dag voorbij zonder een militaire exploratie, expeditie of campagne.

Er is nog een bijkomend argument om zeker de Congolese ondernemingen van Leopold II als militair te beschouwen: de belangrijkste administratieve posten werden toevertrouwd aan Belgische officieren en dat was niet zonder gevolgen, schrijft David Lagergren, want die waren alleen militair geschoold en waren totaal onvoorbereid voor burgerzaken en administratieve taken.⁸ De vele Belgische maar ook andere Europese militairen waren niet opgeleid om administratieve taken uit te voeren. Bovendien wisten zij niets af van de complexe Afrikaanse cultuur, en dan hebben we het nog niet eens over het superioriteitscomplex waarmee zij naar het *Donkere Continent* vertrokken. Hun reisverhalen en rapporten bulken van de vooroordelen. Ze voelden zich werkelijk de meesters over de zwarte bevolking.

In 1994 rolde een boeiend boek van Lucas Catherine met een veelzeggende titel van de pers: *Manyiema: De enige oorlog die België won*. Aan de ene kant vind ik de term *oorlog*

veel relevanter dan *campagne*, de term die in de koloniale literatuur in overvloed te vinden is. Aan de andere kant denk ik dat Leopold II met Belgische militaire en economische hulp niet alleen in Maniema, maar over heel het territorium van het huidige Congo een oorlog, een koloniale oorlog, heeft gevoerd.

Dat betekent dat historici het verhaal van de kolonisering methodologisch en epistemologisch op een andere wijze zullen moeten aanpakken. Tot nu wordt de kolonisatie als een normaal – politiek en administratief – proces bestudeerd dat tot een nieuwe moderne orde moest leiden. Het tegendeel was waar: de kolonisering veroorzaakte chaos en wanorde voor de lokale bevolking. Nieuwe tools zijn noodzakelijk om tot een goede analyse te komen van de militaire operaties. Kennis van theorieën met betrekking tot militaire strategie en tactiek is eveneens onontbeerlijk.⁹

Men mag zich ook afvragen of de Europeanen in Afrika zich niet hebben gedragen als *krijgsvolkeren*. De westerse geschiedschrijving leest als een oorlogskroniek; deugden als ‘sterk’, ‘moedig’ en ‘durf’ zijn krijgswaarden. Hun koningen zijn vaak ‘ondernemers van veroveringen’. Ze worden beschouwd als *indringers* (*envahisseurs*) en *predatoren* wier invallen (*incursions*) voor dood en verderf zorgden. Hun vijanden werden dikwijls voor het *Kwaad* of tenminste de manifestatie daarvan aangezien en konden bijgevolg zonder enige scrupule worden uitgeschakeld. Plunderingen en brandschattingen waren de normaalste zaak.¹⁰

Wordt de term *oorlog* niet te sterk geassocieerd met conflicten tussen moderne naties of staten? Meer bepaald tussen beschaafde volkeren? Op basis van rationele politieke motivaties? In bepaalde studies worden vijf soorten oorlogen onderscheiden: geritualiseerde oorlogen, die plaatsvinden in een bepaalde gemeenschap of tussen naburige gemeenschappen, maar niet tot uitputtingsslagen leiden; oorlogen met beperkte doelstellingen; klassieke veroveringsoorlogen, zoals de Romeinse veroveringen of de veroveringen van de Nieuwe Wereld; massa-oorlogen als de Eerste en Tweede Wereldoorlog; en oorlogen zonder genade, of *sans quartier* – burgeroorlogen, etnische oorlogen, godsdienstoorlogen...

Hier rijst uiteraard de vraag waarom de Europese veroveringen van de Nieuwe Wereld wel als klassieke veroveringsoorlogen zouden worden beschouwd en de Europese veroveringen in – en van – Afrika niet. Waarom zou er in de geschiedenisboeken niet kunnen worden gesproken van een koloniale oorlog? Met de notie van een godsdienstoorlog hebben historici toch ook geen moeite? Europese handboeken staan bol van de ‘reformatie-oorlogen’, ‘Hugenotenoorlogen’, enzovoorts. Van mijn part mag de koloniale oorlog die in Congo werd gevoerd, naar analogie met de Europese Negenjarige Oorlog (1688-1694), de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) of de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648), ook de Achtendertigjarige Oorlog (1876-1914) worden genoemd.

Dit alles bracht mij ertoe om eind 2017 de tentoonstelling *Dans la peau d'un soldat. De la Rome antique à nos jours* (van 12 oktober 2017 tot 28 januari 2018), georganiseerd in het Musée de l'Armée te Parijs, te bezoeken. Ik wilde per se weten hoe het leven van een Europese soldaat er tijdens de tweede helft van de 19e eeuw uit zag. Het heeft mij ge-

leerd dat de Europese legers in volle transitie zaten. Door bij voorbeeld de ontwikkeling van het spoorwegnet konden de troepen nu heel snel van de ene naar de andere plaats, vaak naar het front, worden getransporteerd. Daardoor konden wapens en voedsel makkelijker en sneller naar het front worden gebracht. Ook gewonden konden beter worden geëvacueerd.¹¹

In Congo werd de eerste spoorlijn, van Matadi tot Ndolo (Kinshasa) aan de Stanley Pool (Pool Malebo) ingehuldigd in 1898. Op de talrijke rivieren in het binnenland moest men zich behelpen met steamers die geen snelheid haalden. Het aantal grote steamers bleef beperkt tot de grotere vaarroutes.¹² De soldaten van de Weermacht waren daarom gedoemd om grote afstanden af te leggen, te vergelijken met de mars van de soldaten van Napoleon op weg naar Rusland. Ook deze soldaten schrokken er niet voor terug om, in hun zoektocht naar voedsel, dorpelingen te terroriseren. Desertie vormde immers geen uitzondering of ze kwamen in opstand omdat ze al maanden geen soldij hadden ontvangen. Dat betekent heel eenvoudig dat de blanke officier in Midden-Afrika zich moest aanpassen aan een totaal andere leven dan het kazerneleven op het thuisfront.

Dat in Congo Vrijstaat een harde oorlog werd gevoerd, toont het budget dat aan de Weermacht werd besteed. In de tabellen I en II worden respectievelijk de inkomsten en de uitgaven, per departement, van de Congolese Staat voor het jaar 1898 weergegeven. Op een totaal budget van 17.215.975 Belgische frank werden 6.870.631 Belgische frank besteed aan het koloniaal leger. Later zou blijken dat dit geld diende voor de soldij van de Belgische onderofficieren en officieren die op de loonlijst van het toenmalige ministerie van Oorlog stonden! Dat is pakweg 40% van het budget. 1898 was een cruciaal jaar omdat het voor Congo Vrijstaat alle hens aan dek was om de muiterij van de soldaten van de expeditie-Dhanis met alle mogelijke middelen te onderdrukken.

Voor de Congolese Marine, die hoofdzakelijk werd ingezet voor het transport van soldaten en wapens, alsook voor het vervoer van rubber en ivoor, werd 1.945.000 Belgische frank voorzien. Voor de Sanitaire diensten en de Cultussen bedroegen de uitgaven respectievelijk 355.360 en 176.100 Belgische frank. Dat is peanuts in vergelijking met de militaire uitgaven. Zoals in het laatste hoofdstuk van dit boek zal worden uiteengezet, was de moderne geneeskunde praktisch uitsluitend voorbehouden voor de Weermacht. Vooral de blanke onderofficieren en officieren konden ervan profiteren.

Een ander element dat in het oog springt is dat de opbrengsten van de domaniale producten, de heffingen en de belastingen betaald door de inlanders meer dan 45% van de staatsinkomsten bedroeg: 6.700.000 Belgische frank op 14.765.050 Belgische frank! Congo en de Congolezen hebben de oorlog waarvan zij het slachtoffer waren, gefinancierd: 6.700.000 van de 6.870.631 Belgische frank. Cynischer kan het eigenlijk niet!

De koloniale oorlog die in Congo werd gevoerd, had de verovering, de bezetting en de kolonisering van territoria in Midden-Afrika tot doel. En de realisatie van de kolo-

niale dromen van Leopold II was slechts mogelijk door middel van onderwerping van de inheemse volkeren wier weerstand en verzet bloedig werd onderdrukt. Er werd een oorlogseconomie geïnstalleerd, wat in concreto leidde tot een overhaaste plundering van de natuurlijke rijkdommen.

De Afrikanen werden ware slachtoffers niet alleen van de imperialistische drang maar ook van het wilde-westen-kapitalisme van de westerse overheersers. Inderdaad, in de koloniale gebieden werden ethische waarden volledig losgekoppeld van de economische. Voor de gekoloniseerde inlanders gold niet meer dat arbeid tot rijkdom zou leiden, want zij werden tot dwangarbeiders gereduceerd op basis van holle retoriek over de luiheid *sui generis* van de primitieve volkeren. Rijke Europese speculanten, die vaak geen voet op Afrikaanse bodem zetten, konden via allerlei concessieaanschrijvingen stinkend rijk worden. Het is symptomatisch dat Afrikaanse arbeiders slechts na de Tweede Wereldoorlog geringe kansen zouden krijgen om vakbonden te vormen. Het is niet overdreven om te stellen dat imperialisme en kapitalisme de solide sokkels vormden van het westerse kolonialisme.¹³

Deze studie vereiste opnieuw heel wat archiefonderzoek. Ik wil hierbij mijn diepste dankbaarheid betuigen aan Tom Morren van collectiebeheer van het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (KMMA) voor zijn hulp bij het doorploegen van de vele archieffondsen. Ik wil speciaal Anne Welschen en An Cardoen danken voor hun formidabele steun in mijn zoektocht naar adequaat iconografisch materiaal. Tal van interessante documenten vond ik ook in de Afrika Archieven van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, in het KADOC te Leuven en in het Archief van Aartsbisdom Mechelen-Brussel (AAM) te Mechelen. Ik ben het personeel van deze instellingen bijzonder dankbaar.

Ik kon eveneens gebruik maken van privé-archieven. De heer Yves Claes uit Genk gaf mij inzage in de waardevolle Congopapieren van zijn grootvader, Adrien Claes, die gedurende een paar jaar magistraat was in Congo Vrijstaat. En de heer Barly Baruti overhandigde mij onuitgegeven documenten die hij heel lang geleden in Congo had gevonden. Beide heren wil ik hiervoor zeer hartelijk bedanken.

Tot slot wil ik dank zeggen aan Prof. Em. Guy Vanthemsche die de eerste versie van mijn manuscript zorgvuldig heeft nagelezen. Zijn talrijke voorstellen tot correcties en aanpassingen waren zeer uitdagend en dreven mij ertoe om nog gedurende een jaar verder te sleutelen aan de hoofdstukken over de slaapziektepandemie, de introductie van de moderne geneeskunde in Congo en vooral om het hoofdstuk over de Anversoise, een rubbermaatschappij met een bedenkelijke reputatie die opereerde in het Mongalagebied, te verdiepen.

Tabel I: Inkomsten van Congo Vrijstaat, 1898

Voorschot uit Belgische schatkist	2.000.000 Bfr
Storting van de Koning-soeverein	1.000.000 Bfr
Registratietaksen	6.700 Bfr
Verkoop en verhuur van domaniale gronden, het kappen van bomen enz.	30.500 Bfr
Douane:	
- Uitvoerrechten	- 2.400.000 Bfr
- Invoerrechten, met inbegrip van rechten op alcohol	- 1.100.000 Bfr - = 3.500.000 Bfr
Directe en persoonlijke belastingheffingen	95.000 Bfr
Tolheffing op de weg van Matadi naar Leopoldstad	5.000 Bfr
Taksen op het kappen van hout	6.750 Bfr
Inkomsten van de posterijen	120.000 Bfr
Maritieme taksen	35.000 Bfr
Gerechtelijke inkomsten	30.000 Bfr
Rechten van de kanselarijen	4.100 Bfr
Transporten en diverse diensten van de Staat	500.000 Bfr
Taksen uit de draagdiensten	2.000 Bfr
Domaniale producten, heffingen en belastingen betaald in natura door de inlanders	6.700.000 Bfr
Exploitatie van de bossen van Mayumbe	50.000 Bfr
Uitgifte van munten en biljetten van de Staat	30.000 Bfr
Opbrengst van de portefeuille	650.000 Bfr
Algemeen totaal van de inkomsten	14.765.050 Bfr

Bron: Budget de l'État Indépendant du Congo pour 1898, in: Le Mouvement Géographique, n° 3, Brussel, 16 januari 1899, col. 31.

Tabel II: Uitgaven van Congo Vrijstaat, 1898

	Traitement du secrétaire d'État	21.000 Bfr
	Traitements du personnel du service central	58.360 Bfr
	Matériel et frais d'administration	6.000 Bfr
Subtotaal	= 85.360 Bfr	
Departement Binnenlandse Zaken	Administratieve dienst in Europa	123.640 Bfr
	Administratieve dienst in Afrika	1.495.278 Bfr
	Weermacht	6.870.631 Bfr
	De Marine	1.945.358 Bfr
	Gezondheidsdienst	355.360 Bfr
	Openbare werken	1.395.960 Bfr
	Landbouw	533.658 Bfr
	Diverse zendingen en opleidingscentra	174.469 Bfr
Subtotaal	= 12.894.294 Bfr	
Departement Financiën	Administratieve dienst in Europa	64.000 Bfr
	Administratieve dienst in Afrika	331.800 Bfr
	Exploitatie van het Domein	3.218.711 Bfr
	Divers	176.100 Bfr
Subtotaal	= 3.790.611 Bfr	
Departement Buitenlandse Zaken en Justitie	Administratieve dienst in Europa	50.250 Bfr
	Postdienst	20.900 Bfr
	Navigatie	50.500 Bfr
	Justitie	227.860 Bfr
	Cultussen	176.100 Bfr
Subtotaal	= 375.710 Bfr	
Totaal		17.215.975 Bfr

Bron: Budget de l'État Indépendant du Congo pour 1898, in: Le Mouvement Géographique, n° 3, Brussel, 16 januari 1899, col. 31.

Tabel III: Evolutie van de budgetten van inkomsten en uitgaven van Congo Vrijstaat, 1898

Jaar	Inkomsten	Uitgaven
1891	-	4.554.931 Bfr
1892	4.731.981 Bfr.	4.731.981 Bfr
1893	5.440.681 Bfr	5.440.681 Bfr
1894	4.949.444 f Bfr	7.383.554 Bfr
1895	6.004.764 Bfr	7.370.739 Bfr
1896	7.002.735 Bfr	8.236.310 Bfr
1897	9.369.300 Bfr	10.141.871 Bfr
1898	14.765.050 Bfr	17.251.975 Bfr

Bron: Budget de l'État Indépendant du Congo pour 1898, in: *Le Mouvement Géographique*, n° 3, Brussel, 16 januari 1899, col. 31.

Ik heb de gewoonte aangekweekt om de geïnteresseerde lezer te confronteren met fragmenten van bronnen die ik heb gebruikt. Die teksten vormen de fundamenteën van mijn historisch onderzoek. Aan de ene kant heb ik getracht voor zover mogelijk alle personen die in de citaten worden vermeld te identificeren. Aan de andere kant heb ik telkens de bedoeling gehad om de feiten zo correct als het kon te interpreteren.

Hoofdstuk I

H.M. Stanley, een huurling-explorator

Henry Morton Stanley (1840-1904) is de man die de verkenningen in Afrika een totaal ander karakter gaf. Hij werd op 10 mei 1840 te Denbigh, in Wales (Groot-Britannië), geboren als John Rowlands. Over zijn jeugd zal hij, een ‘onwettig king’, altijd zeer karig zijn in zijn mededelingen en geschriften.¹ Hij werd in een werkhuis geplaatst en genoot slechts een zeer elementaire opleiding. Dit betekent toch dat zijn exploraties niet als ‘erg wetenschappelijk’ erkend kunnen worden.

Als kajuitsjongen kon hij Liverpool verlaten en in New Orleans, in de Verenigde Staten, geraken. Hij deserteerde maar werd opgevangen door een Amerikaan, een zekere Stanley, die hem adopteerde. In de Amerikaanse Burgeroorlog streed hij eerst in de rangen van de – racistische – zuidelijke Geconfedereerde Staten. Hij werd gevangengenomen en na zijn vrijlating liet hij zich inlijven in de marine van de noordelijke Verenigde Staten. Na de oorlog werd hij oorlogsjournalist en trok daarvoor, onder andere, naar de gebieden waar de Britten een campagne lanceerden tegen de Negus van Abessinië (Ethiopië), Theodoros.

Tijdens zijn eerste grote avontuur ging hij op zoek naar David Livingstone, die vermist was verklaard. Vertrokken vanuit Bombay kwam hij in januari 1871 in Zanzibar aan voor de reddingsoperatie. Hij stelde een soort privé-leger van 192 mannen samen om zijn opdracht uit te voeren. Op 10 november 1871 vond hij David Livingstone (1813-1873) te Ujiji. De fameuze, hoewel misschien apocriefe zinsnede ‘Doctor Livingstone, I presume’ kan als humor, zwarte humor weliswaar, worden beschouwd. Want op dat ogenblik was op honderd mijlen in de omgeving geen enkele andere Europeaan te bespeuren. Samen verkenden zij het noordelijk gedeelte van het Tanganyikameer. Het drong tot hen door dat deze enorme binnenzee niet de oorsprong van de Nijl was. Op 27 december 1871 liet Stanley Livingstone achter in Ujiji en trok hij terug richting Bagamoyo, waar hij op 6 mei 1872 arriveerde.²

Stanley’s Afrikaanse avontuur werd eerst als feuilleton in de *New York Herald* gepubliceerd. Vervolgens reisde de gewezen Amerikaan door naar Engeland, waar hij zijn pen rijkelijk in romantische inkt doopte om zijn verslag te herschrijven als het boek dat uiteindelijk onder de titel *How I found Livingstone* van de persen zou rollen. Dat wil niet zeggen dat Stanley in Engeland als een held werd binnengehaald, want men verweet hem heimelijk dat hij voor een vreemd persorgaan had gewerkt. Zijn Amerikaan-

se broodheer stuurde hem daarna als correspondent naar Spanje, waar hij de Derde Carlistenoorlog (1872-1876) moest verslaan, en opnieuw naar West-Afrika voor een reportage over de Ashanti-oorlog. In juni 1874 kreeg Stanley ten slotte toestemming om zich aan een tweede Afrikaans exploratieavontuur te wagen. Doel was het werk van Livingstone voort te zetten en de bronnen van de Nijl te ontdekken. Ditmaal werd het initiatief mede gefinancierd door de Britse krant de *Daily Telegraph*. Driemaal heeft Stanley een lang verblijf gekend in Congo. In twee gevallen ging het om een expeditie, en één keer was hij er om, zoals hij het zelf graag zelf zei, Congo Vrijstaat te stichten. De boeken die hij over zijn Afrikaanse tochten schreef, werden stuk voor stuk bestsellers, want hij was niet alleen een begenadigd schrijver, maar ook een gewiekste zakenman. Andere reisverhalen haalden niet dezelfde oplage, volgens sommigen onterecht. Naar aanleiding van de publicatie van Alexandre Delcommune, in 1922, over zijn meer dan twintigjarig verblijf in Afrika, feliciteerde Jules Cornet hem met de volgende woorden:

Mijn algemene indruk over het hele boek kan worden samengevat in twee woorden: waarachtige en oprechte verhalen. Waarheid, rigoureuze exactheid en oprechtheid sijpelen door van het begin tot het einde. Geen fictieve zaken of onnodige versiersels, zoals men die vindt in zoveel reisverhalen en dagboeken uit Afrika. De grote hoeveelheid onuitgegeven feiten die het boek bevat, en daarbij de scrupuleuze precisie en oprechtheid die overal zo evident zijn, zullen maken dat in de toekomst, wanneer men de geschiedenis van Belgisch Congo zal schrijven, het werk een bron van waardevolle, juiste inlichtingen zal zijn. [...]

Uw verhaal is een epos en toch, alles wordt op een eenvoudige manier verteld, zonder ronkende zinnen, zonder hels klinkende adjectieven en heel bescheiden wat u zelf betreft. Wanneer er lovende woorden zijn, dan zijn die voor anderen en zelfs voor uw zwarte metgezellen. U vertelt simpelweg wat u gezien heeft en wat u overkomen is.

Ah! Als het Stanley was geweest die de expeditie had geleid! Dan zouden wij onmiddellijk – want het schijnt dat hij zijn boeken onderweg schreef – twee dikke delen in epische stijl, in het genre van *Continent mystérieux* en *À travers de l’Afrique*, hebben gehad. Er is desondanks niets in Stanley dat uw onderneming in Boven-Lualaba kan weerstaan, en uw vaart op de Lomamirivier en oversteek van de Kibalirivier evenmin. U hebt alle kleuren van de regenboog gezien, dat mag gezegd worden.³

De geoloog Jules Cornet (1865-1929) was misschien niet heel objectief in zijn beoordeling van de boeken van Stanley, want hij kende Alexandre Delcommune heel goed en was bijna op hetzelfde moment als Delcommune op een andere expeditie in Congo, in opdracht van de *Compagnie du Katanga* en koning Leopold II.⁴ Maar dit alles belet niet dat de Afrikaanse avonturen van Stanley kritisch moeten worden benaderd en met een korreltje zout moeten worden genomen.

De Congolese avonturen van Stanley

In september 1874 was Stanley in Zanzibar voor zijn tweede Afrika-expeditie. Vanuit Bagamoyo vertrok hij met een leger van driehonderd zestig man en een demonteerbare boot, de *Lady Alice*. Op 27 februari 1875 bereikte hij het Victoriameer. De karavaan was er slecht aan toe: deserties, ziekten zoals tyfus en honger decimeerden de expeditieleden. Achterblijvers werden door de lokale bevolking afgemaakt. Stanley stak het meer over tot in Oeganda, waar hij koning Mtesa ontmoette. De koning hielp hem om het Albert-Edouardmeer te bereiken, zodat hij het als eerste Europeaan kon aanschouwen. Stanley keerde terug tot bij koning Mtesa en ging vandaar in de richting van het Tanganyikameer. Ditmaal verkende hij ook het zuidelijk deel daarvan, om uiteindelijk de westelijke of Congolese oever te bereiken. Pas in juli 1876 marcheerde hij in de richting van Nyangwe, in de regio Maniema. Op 10 oktober 1876 kwam hij in Kabambare aan. Op dat ogenblik was de Aardrijkskundige Conferentie al sinds een maand afgesloten. Hij ontmoette Tippu Tip te Nyangwe, dat hij op 5 november 1876 weer verliet. Met de hulp van de Arabische chef kan hij een karavaan samenstellen van meer dan zeventhonderd man.

De Arabische slavenhandelaren werden door Stanley absoluut niet als vijanden bestempeld. Een strijd leveren tegen hen stond niet in zijn agenda. Hij was wars van alle theorieën over de bevrijding van Afrikaanse slachtoffers van die Arabische mensenhandel en aan de beschaving van de volkeren in Centraal-Afrika had hij geen boodschap. Het doel van zijn reis – een succesvol verhaal vol avonturen schrijven voor Amerikaanse en Europese lezers – heiligde alle middelen.

Stanley is ongetwijfeld de laatste der grote blanke ontdekkingsreizigers op Afrikaanse bodem met tot de verbeelding sprekende, methodische exploraties. Na hem ging de gemilitariseerde verovering van start. Zijn grote rivaal Savorgnan de Brazza sloeg trouwens bijna tegelijkertijd een zelfde weg in. Stanley was ervan overtuigd dat de zachte aanpak van Livingstone niet de nodige resultaten zou opleveren. Hij trad niet alleen hard op tegen de volkeren die hij op zijn expedities tegenkwam, maar was ook meedogenloos voor de leden van zijn karavaan:

Stanley had zichzelf twee weken gegeven om zijn karavaan, die gedecimeerd was door de pokken, te reorganiseren, maar toen werd hij zelf ziek. Het vertrek uit Ujiji kon maar voorzien worden op 25 augustus 1876. Hij werd opgehouden door deserties, een plaag voor de exploraties; er waren meerdere dagen nodig om de deserteurs terug te vinden. Stanley liet ze allemaal vastbinden en zo naar de boten dragen die het Tanganyika-Meer gingen oversteken. De schrik voor dit onbekende land dat men ging exploreren lag aan de basis van die paniek.

Eenmaal op de westelijke oever liet Stanley zijn mannen losmaken. Ze namen opnieuw de benen; onder hen de jonge Kalulu. Het schijnt dat dit verraad van een geliefde knaap Stanley in het diepste van zijn ziel heeft geraakt. Het riep in hem her-

Gevecht tussen inlanders en de expeditie van Stanley op de Lady Alice= Gevecht met inlanders bij vertrek van de expeditie van Stanley op de Lady Alice.

“Inderdaad, doorheen uitgestrekte gebieden zonder landweg, vloeiende de Congostroom waarvan Stanley juist de loop had ontdekt, als een weg die leidde tot het hart van het continent. Vergeleken met de reusachtige Congostroom waren alle andere rivieren die uitmondten in de twee zeekusten van equatoriaal Afrika rivieren zonder belang want zij hadden hun bronnen op luttele afstand van kuststroken en waren met moeite slechts enkele kilometers bevaarbaar met stoomboten. Het is de stamer die het instrument werd van de vreedzame en snelle verovering. Een kleine vloot van steamers die gelanceerd werden op de Congostroom ging meer betekenen in enkele jaren voor Midden-Afrika dan drie eeuwen van moeizame, dure en heroïsche pogingen over land.” (*La conquête du Congo. Histoire de dix ans 1878-1888*, in: *Le Mouvement Géographique*, Brussel, 9 december 1888).

inneringen op aan zijn miserabele jeugd; het maakte in hem een gevoel van ontredering los terwijl Pocock probeerde de verdwenen mannen terug te vinden.

De opdracht werd tot een goed einde gebracht ondanks veel tijdverlies; Pocock bracht bijna iedereen terug. Hij had zelfs het geluk Kalulu te vinden, die naar het eiland Kasenge was gevlucht. Stanley herinnerde zich de overdreven goedheid van Livingstone in dergelijke situaties. Het had de expeditie niet vooruit geholpen. Hij besloot hun een serieuze straf te geven. De deserteurs kregen in het openbaar zweepslagen. Hij twijfelde een moment voor Kalulu, maar brak ondanks de emotie die hij voelde bij het horen van het geschreeuw van het kind niet.⁵

Stanley wilde niet in dezelfde naïviteit vervallen als de filantroop Livingstone. Zijn overtuiging was dat emoties hinderlijk waren voor de handhaving van de discipline tijdens de expeditie. Frank Pocock (ca. 1850-1877) was de metgezel die met Stanley optrok. Hij stierf als laatste blanke op 3 juni 1877 in Beneden-Congo, op de plek waar de Inkisirivier in de Congostroom uitmondt.

- Tweeëndertig Congolese veldslagen, 1876-1877

In juni 1878 rolde Stanley's *Through the Dark Continent* in twee delen van de pers. De bestseller van meer dan vijfhonderd bladzijden werd in verscheidene talen vertaald. De Franse versie, *À travers le continent mystérieux*, verscheen in Parijs in 1879. In hetzelfde jaar nog volgde een tweede druk. Voor de redactie ervan baseerde Stanley zich op zijn *Lett's Perpetual Diary*, een agenda in klein formaat, en vier dagboekjes die in 1960 door zijn kleinzoon werden ontdekt. Laatstgenoemde heeft die eerst, samen met Alan Neame, uitgegeven in de *Sunday Express* van juni en juli 1961, en vervolgens in een boek getiteld *The Exploration Diaries of H.M. Stanley*.⁶

F. Bontinck heeft de publicatie van Stanley aan een kritisch onderzoek onderworpen op basis van de *Exploration diaries*. Hij vergelijkt vijf passages: de episode van kop of munt, die plaats zou hebben gevonden op 20 oktober 1876; de naamgeving van de stroom, Iku-tu ya Congo, door de chef van Rubunga in de omgeving van Umangi op 8 februari 1877; de brief 'aan om het even welke gentleman die te Boma verblijft en Engels spreekt', geschreven in het begin van augustus 1877; de juiste datum van de aankomst van Stanley te Boma; en de duur van de exploratietocht of de fameuze 999 dagen. De studie van F. Bontinck toont enkele verschillen aan in verband met de chronologie en de interpretatie van sommige feiten. De journalist Stanley durfde zo nu en dan een loopje te nemen met de historische waarheid. Die correcties zijn uiteraard uiterst belangrijk voor de Congolese geschiedenis, maar wij willen er in deze paragraaf niet bij stilstaan. De datum die ongetwijfeld in de algemene chronologie van de geschiedenis van Zaïre/Congo van Mandjumba Mwanyimi-Mbonda⁷ moet worden geregistreerd is 24 november 1876. Het is een waardevolle tip van professor Jean-Luc Vellut aan de Congolezen:

We moeten 24 november 1876 onthouden als de start van de veroveringen en het verzet: op die dag vuurde Stanley's expeditie zijn eerste schoten af op de Lualaba. Dat gebeurde tijdens een gevecht met de Bakusu, bij de samenvloeiing van de Loeki. Er zal dan een 'Dertigjarige Oorlog' nodig zijn om de te veroveren staat te organiseren in een klassieke koloniale staat.⁸

Op 24 november 1876 heeft Henry Morton Stanley als het ware het startschot voor de verovering van Centraal-Afrika gegeven.

Stanley zou nog talrijke veldslagen leveren voordat hij in augustus 1877 in Boma arriveerde. Dat schreef de Congolese historicus Ndaywel al in 1998 onder de veelzeggende titel *La guerre avec les européens*:

De oorlog met de Europeanen begon met de eerste veroveringen, ten tijde van Stanley's eerste oversteek van het continent. Inderdaad, in 1874 realiseerde Stanley zich dat hij, om zijn enorme karavaan dragers te voeden, nooit voldoende voedsel zou verzamelen door ruilhandel met katoenen stoffen en parels. Er moest een ander middel worden ingezet, namelijk geweld, om de nodige voorraden te verkrijgen. De bevolking was zelfvoorzienend, maar produceerde geen overschotten die een zekere winst zouden opleveren, bestemd voor de verkoop aan de Arabische en EIC-karavananen. Stanley moest geweld gebruiken – wat hij ook deed. [...]

Deze 'roemrijke' reis werd onderbroken door een reeks van tweeëndertig veldslagen, te beginnen met de eerste schoten op de Lualaba, in een gevecht tegen de Kusu, op 24 november 1876. [...] Toen hij op 14 februari 1877 vocht tegen de Iboko en de Mabale (de Bangala), leverde Stanley daar zijn eenendertigste gevecht, dat naar eigen zeggen het meest felle was van alle die hij tijdens zijn reis had moeten voeren. [...]

De toon was gezet. De volgende expedities, uitgevoerd onder auspiciën van de C.E.H.C., de A.I.C. of de E.I.C., verliepen gewapenderhand.⁹

De schuld voor die gewapende conflicten werd vanaf het tijdperk van Stanley altijd op de inlanders afgeschoven. Daarmee werd natuurlijk het stereotype beeld van de Afrikanen als wild en oorlogszuchtig versterkt. In feite diende dat cliché veeleer om de grauwe werkelijkheid van de *expéditions conquérantes*, of de blanke veroveraars, te verdoezelen.

Ndaywel heeft het over eenendertig veldslagen. In een document over de Europese penetratie in de omgeving van het Leopold II-Meer, opgesteld door districtscommissaris Delanghe op 10 juni 1958, wordt gewag gemaakt van tweeëndertig gewapende confrontaties:

9 maart [1877]: Stanley ontdekt de monding van een rivier die de inboorlingen Ibari Nkoutou noemen. Hij gelooft dat het de Kwango van de Portugezen is. In werkelijkheid is het de Kasai waarvan de Kwango een zijrivier is.

Op dezelfde dag, zes mijl stroomafwaarts van de samenvloeiing, wordt hij aangevalen door de inwoners van een dorp op de rechteroever. Er zijn veertien gewonden onder Stanley's mannen. Dit is het laatste van tweeëndertig gevechten die hij vocht langs de rivier.¹⁰

Het aantal doden en gewonden aan Congolese zijde wordt niet vermeld. Dat is in de Belgische koloniale literatuur altijd minder aan de orde.

De historicus Tim Jeal, die een voortreffelijk boek schreef over David Livingstone, wijst erop dat die veldslagen op zijn minst op een relatieve manier moeten worden geïnterpreteerd. Sommige waren eerder schermutselingen, andere waren bloediger: